

16253

16254

16255

16256

16257

16258

705mg/4

206

207

208

208

210

211

1910

5p

§ Ա. ՇԱՐԲ § ԱՐԱՐԱՏ Մասեցապարան § ԹԻԻ I §

ԴԱՏԱՊԱՐՏԵԱԼ ՇՈՒՇԱՆ

ԻՐԱԿԱՆ ՊԷՊ

Հեղինակ
ՄԿՐՏԻՉ ԹԻԻԹԻՆՃԻԷՅՅ

Հրատարակիչ
ԱՐՏԱՇԷՍ ՏԷՐ-ՅՈՎԶԱՆՆԷՍԵԱՆ

Կ. ՊՈԼԻՍ
Տպարան ԵՇԱՆ - ՊԱՊԻԿԵԱՆ

1911

891-99

ԴԱՏԱՊԱՐՏԵԱԼՆ ԵՌԻՇԱՆ

ԻՐԱԿԱՆ ՎԵՊ

Հեղինակ
ՄԿՐՏԻՉ ԹԻԻԹԻԻՆՃԻԿՅԱՆ

Հրատարակիչ
ԱՐՏԱՇԷՍ ՏԷՐ-ՅՈՎԼԶԱՆՆԷՍԵԱՆ

Կ. ՊՈԼԻՍ
Տպարան ԵՐԱՆ - ՊԱՊԻԿԵԱՆ

1911

3583

211-2015

|20782-60| 48211

Ներկայ գրողը՝ որ 1888ին Սպեխանդրիա, Գեւորդ Գնյ. Փափագեանի կողմէ հրատարակուած է, մեր Հայ Յեղափոխութեան նախասկիզբի օրերէն իրական դրուագ մը կը ներկայացնէ:

Հեղինակը՝ Մկրտիչ Ս. Թիւրքմենիեֆ՝ մեր առաջին յեղափոխական դեմքերէն է, կրակոս ու ըմբոս հոգի մը, իր ազգասիրութիւնը մինչեւ ազգայնամոլութեան սարած ազգասէր մը, բայց՝ ցաւալի է ըսել թէ՝ իր վերջին տարիներուն, Թիւրքմենիեֆ՝ հակառակ իր այդքան ազգայնամոլութեան, համիսեան դեղնորակ ոսկիներէն շլանալով մինչեւ մասնիչութեան ստորին պատճօնին իսկ զիջանեցաւ, եւ այդ վաս արարին համար իր յեղափոխական ընկերներէն սպաննուեցաւ բաւրոնէ դուրս ելած ասէն:

Թիւրքմենիեֆի կեանքը մեզ նետափռելէ աւելի մեր ուշը կը գրաւէ իր այս «անպանոյն վեպիկ»ը, եղբերգութիւն մը՝ քաղուած մեր անցեալ արիւնի օրերէն. գրողիկն հերոսունին Շուշան՝ քաջութեան, անձնագոհութեան իշպար մըն է, որ ամէն վսանգ յանձն առնելով՝ խիզախօրէն՝ զինքը առեւանգելու եկող քեցամիին մեջքէն սուրը յափշտակելով անոր կողը կը մխէ...

Երեկի արիւնոս օրերուն, արհաւիրքի՝ կեղեքումի՝ զուլումի շրջանին գութաբեր արագիլներն էին այսօրինակ դէպքերը, երբ դեռ Կարմիր Սուրբանը չէր գահակալած, երբ՝ ան դեռ նոր բռնկող այդ աղէտի զարհուրելի կրակը արժարժելով չէր հրդեհած մեր նուիրական օճախները ու աւերակ դարձուցած, դեռ մեր Յեղին արիւնը ողողած չէր գետերը, կարմիր ներկած չէր գետիկները, եւ դիակներովը չէր պատնիսուած ձորերը...

Այդ երեկի արիւնհոտ փոքորիկի առաջին յայտարար նշաններէն վերջ, երբ դամոկլեան սուրի պէս անպակաս եղան մեր Յեղին գլխէն՝ հալածանքը, զոշումը, բանս ու կախաղանը. եւ այս ամենով չբաւականանալով Նրլսրգի խելագարը վասասիրտ Ապս-իւլ-Համիտ, իր փայփի ծարաւին իբր յագեցում հրամայեց բնաջինջ ընել մեր Յեղը, չուեացաւ 95-96ի ահռելի ջարդերը, եւ ամենէն վերջ՝ երբ դեռ մեր շրթունքները «Ազատութեան երգը» կ'երգէին, այդ հրեռանքի խօլ բոպենքուն պատահեցաւ ամենէն փսմեցուցիչը, սարսուղ-դեցիկն ու զահանդելին Կիլիկիոյ ջառղը... Հայկական մարտիրոսագրութիւնը իր կարմիր եջերուն ուեաններու, Շաֆենքուն եւ Բիկեեանի հերոսահիմներուն վրայ բարդեց նոր զոհեր, նոր հերոսահիմներ: Ամեն Հայ լացաւ, ամեն Հայ ողբաց, սուգը, մեր վիրաւոր սրտերուն ցաւի կոտորակը, մեր սիրելիներուն վայրագ խոտանգումներու կսկիծը, դեռ մինչեւ հիմա մեր սրտերուն մեջ կը զգանք, դեռ այդ վերերը կը մնան...

Ու դեռ պիտի գան փոքորիկները, աւերելու, փշրելու, ջարդելու, հրդեհելու, կործանելու մեր Յեղը, երբ ան իր հարագաս վեհոգի զաւակներուն պէս, Շուեանին նման, իր բմբոսի գլուխը չցցէ ու պատրաստ չգտնուի վսանգին հանդեպ:

Մեզ համար այդ բմբոսութիւնը, այդ բնդ-վզումը՝ զարգացումը, դեպ ի գիտութիւն, դեպ ի լոյս յառաջդիմութիւնն է, բօրվելով յիմարական ռիսն ու ֆէնը, եղբայրաբար սանիլն է մեր տառապած Յեղը դեպ ի ԼՈՅՍ, դեպ ի ԿԵԱՆԻ...
ԱՐՏԱՇԷՍ ՏԷՐ-ՅՈՎՀԱՆՆԷՍԵԱՆ

ՅԱՌԱՋԱԲԱՆ

Խուսար դարերու դասապարտելի ոճիրներն իւր աղմկալից փոքորիկներով անյեւանալէ վերջ, խոհր մեծածուրեան սակ ինկաւ մարդոց ճակատագիրն, վիճակեցաւ Ազգերու թաղոյ այս ափունքէն մղուիլ ճակատարհ՝ ուր իրաւանց հաւասարութիւն կը թագաւորէ իւր հզօրագոյն զաւազանաւ:

Իսկ շուտաւորեալ դարուս անուրանալի ճշմարտութիւններէ մին կը տրեւ հզօրապէս. այն է հանդարտաբարոյ խիղճ եւ ազատ ձայն. անաւ այս երկու զուգընթաց ճշմարտութիւններ, աշխարհներ տանձող եւ կառավարող փորձերու շուտագոյն համարում է, որ շատ զաղափարներ եւ կարծիքներ անխօս կը շուտաբանէ թագաւորի մարդկանց սրտեր եւ ի մի կը ձուլէ, մի՛ հոգի՛, մի՛ զգացում եւ մի՛ մարմին անշոյժ կապանքներով զոյրութիւն մը դուռն ածելու՝ եւ այսպէս անհաւոր զօրութեամբ մը կը սկսի ընթանալ յառաջ. եւ այս անուրանալի ճշմարտութեանց համոզուած ըզգալով ձեռնարկած եւ «ԴԱՏԱՊԱՐՏ-ԵԱԼԷ ՇՈՒՇԱՆ» անուն հայրենասիրական փոփոխ վեպիկա ի յոյս ընծայել. եւ անաւ իմ նպատակս է մի՛ միայն ողորմելի, թշուառ եւ հարստահարեալ ժողովուրդի մը մտերը շուտաւորել. ուսուցանել նոցա թէ ի՞նչպէս պէ՛տ է վարուիլ վատ մարդոց դէմ, երբ կը յանդգնին խոտովել իրենց հանգստութիւնը, երբ կը

քոնաքարեն իրենց պատիւը, եկեղեցւոյ անհատնեղի
 բշխանութեան. թո՛ղ իմ Հայաստանցի Քոյրերս եւ
 Եղբայրներս ԻՆՔԵՍՊԱՆՏՏՊԱՆ Շուշանի նման իրենց
 վրեժն առնուն իրենց բշխաններէ. եւ իմ սիրելի
 Հայրենակցացս երակացը մեջ գտնուած Հայկայ, Արա-
 մայ ազնիւ արիւնք թո՛ղ եռայ: Մարդ մի անգամ
 ծնաւ եւ մի անգամ աչ պիտի մեռնի. երանի՛ այն
 Հայուն, որ խր Ազգին ՊԱՏԻԻԸ պաշտպանելով կը
 մեռնի Սո՛ւր ի ձեռին:

Մնամ Ազգիս անձնանուէր փսսն Ազատութեան,

ՄԿՐՏԻԶ Ս. ԹԻԻԹԻԻՆՃԻԷՅ

ԲՈՒՍՃՈՒԳ, 28 Ապրիլ 1888

Դատապարտեալն Շուշան

1860 Յունիս ամսոյ վերջերը, Կիրակի օր մը,
 յետ աւարտման Ս. Եկեղեցւոյ, գեղեցիկ և զմայ-
 լելի տեսարան մը կը ներկայանար Բալուայ քա-
 ղաքի արեւմտեան հիւսիսակողմը Կաճառ անուն
 անուն Քրդախառն գիւղին մէջ: Ներկայ էին անդ-
 բոլոր մերձակայ գիւղերու Հայ երիտասարդք և
 երիտասարդուհիք. նուագարաններն կը հնչէին,
 ութսունի չափ հայ գիւղացիներ երկու սեռէ՝ ու-
 բոնց մեծ մասը երիտասարդներ էին, զուարճու-
 թեամբ կը պարէին եկեղեցւոյն մօտակայ մարգա-
 գետնի մը վրայ, սոցա կ'առաջնորդէր «Տալուզ
 զուռնա»ի եղանակը, որոնց ձայնէն լեռներն և
 ձորերն անդրադարձաբար ահաւոր արձագանքներ
 կը յարուցանէին. մերթ ընդ մերթ կը պարպէին հո-
 ղէ շինուած գինւոյ սափորները: Սոյն տեսարանն
 էր Շուշանայ հարսանեկան հանդէսը:

Շուշան՝ Կաճառ գիւղի եկեղեցւոյն Մըկօի
 ամենագեղեցիկ և պարկեշտ 13 տարեկան դուստրն
 էր, երկայնահասակ, առողջ կազմով կարմիր այ-

տերով, երկայն մազերով, սև աչքերով, խար-
տիչագոյն արտեւանունքներով, և վարդագոյն
չրթունքներով. զգեստաւորեալ էր աւելի զեղ-
նագոյն քան թէ կանաչագոյն տեղական հագուե-
տով, գոյնզգոյն անուշահոտ լեռնային ծաղիկնե-
քով գլուխը և կուրծքը զարդարեալ էր որոնք
առաւել ևս գեղեցիկ երեւոյթ մը կու տային
մանկամարդ հարսին: Սորա հաւատարիմ ընկերն
պիտի լինէր մօտակայ Նոր Շնակ գիւղի Մելքոն
անուն յաղթանդամ երիտասարդն, որ նոյն վայր-
կենին Շուշանի հետ ձեռք ձեռքի տուած կը պա-
րէին: Երկու ժամ վերջը, այսինքն ճիշդ կէսօրին,
բազմութիւնը սկսաւ մեծաւ ուրախութեամբ եր-
թալ հարսին տունը ճաշելու համար: Մըկօի տան
պարտէզին մէջտեղը Յ-Յ մէթը երկայնութեամբ և
մէկ մէթը լայնութեամբ տախտակի կտորներէ
չինուած մի սեղան պատրաստ էր. որուն վրայ
կը գտնուէր քաւհանայի ապուր լեշիկ, երեսունի
չափ խաչածեւ կտրուած սոխ, հաց, հոգէ աղաւ-
մաններ, գինի եւն: Հրաւիրեալք՝ հարուստ և
աղքատ, ծեր և երիտասարդ, փայտաշէն նստա-
րաններու վրայ կարգաւ նստելու պատիւն ունե-
ցան: Ճաշը մէկ ժամ տեւեց, ստամոքսնին լաւ
մը ուռեցնելէ յետոյ նորէն կարգաւ պարտէզի
անկիւնը սկսան Քաղոսի արարողութիւնը կատա-
րել ամենայն ջերմութեամբով: Երկրորդ
կտրու մ'ալ յաջորդեց նոցա որուն մէջն էին հարսն
և փեսայն. այս անգամ ալ մի և նոյն կերակուր-
ներն էին. կարծես թէ ներկայ գտնուող հրաւի-
րելոց համար պատրաստուած էր, ո՛չ աւելի և ո՛չ
սակաւ. սոքա ալ կշտացան և հետեւեցան առաւ-

ջին կարգին, սկսան բարձրաձայն աղաղակել և
հրամայել նուագարանաց: Պարը նորէն սկսաւ
այս անգամ աւելի ծանրաքայլ կերպիւ, որովհե-
տեւ գլուխնին տաքցած լինելով անկարող էին
շուտաքայլ պարել. քիչ մը յետոյ սոյն բազմու-
թենէ հագիւ քսան հոգի մնացին պարող որոնց
մեծագոյն մասը իզական սեռէ էին. իսկ պարելու
անկարող եղողներն աստ անդ ցիր ու ցան մար-
գագեանի վրայ գլորելով արեւցութեան ամենա-
խոր քնով սկսան խորդալ. մնացածներն ալ վայր-
կեան մը ևս շարունակելով պարը վերջացուցին:

Ներկայ եղող բազմութեան մեծ մասը որ հե-
ռաւոր գիւղերէ եկած էին Շուշանայ հարսանեկան
հանդէսին ներկայ գտնուելու, կը տարածուին
գիւղին մէջ տունէ տուն չրջագայելով այցելու-
թիւններ ընելու: Կաճառցիք ամենայն սիրով
իւրեանց հիւրերը կը գլխաւորէին, ունենալով մէկ
ձեռքերնին գաւաթ մը գինի, իսկ միւսը ոչխարի
ապուխտի երկայն կտոր մը կէս հօխայ ծանրու-
թեամբ և կամ աւելի. այցելուք դատապարտեալ
էին գինին խմելէ յետոյ անպատճառ խածնելու
այդ ոսկորացեալ ապուխտն: Այսպէս մի քանի
ժամեր շարունակ այցելութիւններն կատարուելէ
յետոյ կը վերջանան ուրախութեամբ և զուար-
թութեամբ. հանգիստականք նորէն այցելեցին
Մըկօի տունը ուր պիտի կատարուէր երկու ժամ
յետոյ պտակի արարողութիւնն. խնջողքը շարու-
նակեցին երկու ժամ ևս:

Կաճառի Ս. Յովհաննէս եկեղեցւոյ զանգակը
կը հնչէր (որ մի երկաթի կտոր էր), բազմութեան
առջեւէն կ'երթային վառեալ ջահերը որ փոքրիկ

տղայք կը կրէին. վերջապէս ժողովուրդը լեցուն-
ցաւ մատրան մէջ, սկսաւ պսակի արարողու-
թիւնն: Քահանային մրմնջած «Առեալ զձեռն
Եւայի» բառերը անյսելի էին Շուշանայ ականջին.
մարգարտանման արտասուքը և ձակտէն հոսած
քրտինքը կը կաթէին իւր կարմրագոյն այտերուն
վրայ, սիրտը կը մխար խունիկ նման, կը կարծէր
որ հայրենի տունէն հեռանալէ յետոյ անտերունջ
և թշուառ պիտի լինէր յաւիտեան. և կ'ըսէր ինք-
նիւրեն, «Այլ եւս պիտի չկրնամ ամեն օր հովիտ-
ներու և անտառներու մէջ անցունել իմ ազատ և
երջանիկ ժամերս. ա՛հ, այլ եւս չպիտի զուար-
թանայ սիրտս մեր գիւղի երեկոյեան ոսկեզօծ
վերջալոյսը դիտած ատենս. վերջապէս չպիտի
լսեմ թռչնոց քաղցրիկ երգերը»: Երբեմն ալ բռ-
լորովին կը փարատէր իւր կասկածը ու կը մխի-
թարուէր ըսելով. «Է՛հ, ի՛նչ փոյթ, այս է բնու-
թեան վճիռը. մինչեւ կենացս վերջը իմ հայրենի
տնակս չպիտի մնամ, ինչպէս որ մալրս իւր սի-
րելի ծնողացը գրկէն բաժնուած է, պէտք է ես
ալ բաժնուիմ, ա՛յս է ճշմարտութիւնը. իցի՛ւ թէ
ապագայս լաւ լինի»: Արարողութիւնն վերջացաւ.
նորապսակք ձեռք ձեռքի տուած և բազմութիւնն
ալ կարգաւ մտան տուն, ուր պատրաստ կ'սրա-
սէին մի քանի կառքեր և ձիեր, Շուշանը նոր
Շնակ տանելու համար. հարս ու փեսայն ծնոյլաց
օրհնութիւնը առնելէ յետոյ ճամբայ ելան:

Հազիւ առաւօտեան արշալոյսը կը ծագէր,
կաճառի մօտ անտառաց սոխակը իրենց անուշ
երգերով կը գեղգեղէին, անուշահոտ ծաղիկք կը
բուրէին, կարծես թէ Շուշանը կը դիմաւորէին,

վերջին ողջոյն մը առնելու համար, հողմիկը կը
շոյէր նրա ճակատը, բայց դարձեալ Շուշանայ
սրտին յուզմունքները իւր դէմքի վրայ հայելոյ
նման կ'երեւէին. տեսաւ որ կը հեռանար իւր
գիւղէն, նորէն սկսաւ հեծկլտանօք կաթիլ կաթիլ
ջերմ արտասուք հոսիլ իւր աչերէն. խաբեպատիր
երազ կը կարծէր նա և կը յուսար միշտ. երբեմն
ալ ինքզինքը զուարթ ցոյց տալ կը ձեւացնէր իւր
հետ ելողներուն որպէս զի չնախատեն զինքը:
Երեք ժամ ճամբայ շարունակելէ յետոյ երբ ձորի
մը մէջէ կ'անցնէին, յանկարծ փոքրիկ անտառի
մը մէջէ իրարու հետեւ Ծ-Ն հրացան պարզուեցաւ.
կառաւորաններն շուարած վայրկեան մը կանգ
առին եղելութիւնը իմանալու նպատակաւ, և
սկսան մէկ մէկու հարցնել թէ «արդեօք ի՞նչ պա-
տահեցաւ»: Բոպէ մը եւս լուռութիւնը տիրեց. յե-
տոյ քսան քայլ հեռաւորութեամբ մօտակայ ան-
տառէ մը տասներեք զինեալ Քուրդեր երեւցան,
որոնց մին սեւցած և տգեղ դէմքով, դիմաց գի-
ծերը երէք ժպիտ չեն ունեցած, երկայնահասակ,
քիթը չափէն աւելի մեծ, ձայնը հաստ. զինեալ
մի Քուրդ յառաջ դալով դէպ ի Հայերն, Քուր-
դերէն լեզուաւ հետեւեալ խօսքերը արտասանեց
հսկայաբար. «Պուէսսըն քուռիսէք» (կեցէ՛ք, չան
որդիներ), ո՛ւր կը տանիք մեր գեղեցիկ Շուշանը,
անի ժամանակաւ մեր տիրոջը որդւոյն կին լինե-
լու համար խօսքը եղած և համաձայնուած է.
չո՛ւտ յանձնեցէք Շուշանը մեզի, եթէ չէք ուզեր
մեր անինայ սուրերուն ճարակ լինիլ...»:

Սոքա Ավլավ գիւղի աւագակապետ Քէօհլան
Մահմուտի արքանեակներն. էին որոնք առաջուց

մի քանի անգամներ փորձած էին Շուշանը առե-
ւանգելու . բայց չէին յաջողած . այս անգամ Մահ-
մուտի որդին Պէքիրը՝ իմանալով որ Շուշան Նոր-
Շնակ գիւղէ հարս կ'առնուն, իսկոյն պաղատա-
նօք իւր հօրը ոտքը կ'իջնայ, կ'աղաչէ որ զինքն
ամուսնացնէ Շուշանին հետ, զայն թրքացնելէ
յետոյ: Մահմուտ առաջին անգամ կարեւորու-
թիւն չառաւ որդւոյն խնդրանոց, բայց յետոյ
երբ կ'ըսէր Պէքիր որ եթէ Շուշան իրեն կ'ու-
թեան չտրուի, ինքզինք պիտի սպաննէ զանա-
կով, հայրը անմիջապէս տաաներիւ գազաններ
իւր տղուն յանձնելով կ'ըսէ. «Գնա՛, թէ յաջո-
ղիս, լաւ . ա՛ն եկուր, մենք զանի կը թրքա-
ցնենք»: Պէքիր ալ իւր ընկերներով կու գայ կը
սպասէ Շուշանը առեւանգելու: Նոր-Շնակ գիւղի
ծերունի Տ. Միքայէլ քահանայն որ հարսին հետ
էր, մի քանի քայլ դէպի Քուրդերն յառաջ եր-
թալով կ'սկսի աղաչել, «Աւելի լաւ կ'ընէք եթէ
զիս աստ խողխողէք ձեր զանակներով, քան թէ
Շուշանը սանէք», կ'ըսէ քահանայն. «Ասածու
սիրոյն աղատ թողէք զմեզ, մենք վերջը պիտի
համոզենք Մահմուտ պէյըր և ձեր բարեբարութիւնը
երբէք չպիտի մոռանամք, ասի մեծ անպատուու-
թիւն մ'է մեզի և նաեւ ձեզի համար ալ»: Այս-
պէս խեղճ ալեւոր քահանայն կ'սկսի կարգաւ
Քրդաց ձեռքերը համբուրել. ա՛հ, միթէ աղա-
ւաթի վրայ չուրը ազդեցութիւն ունի՞. արիւն-
ւուշտ դահլիճը սոյն միջոցին քահանայն լաւ մը
կը գանակոծեն և կերպ կերպ հայոցանօք նախա-
տելէ յետոյ կը թողուն. ուրիշ մի քանի անձինք
ալ կ'աղաչեն որ ետ կենան իրենց խայտառակ

դիտաւորութենէն, բայց որ և է արդիւնք մը չու-
նենար. յետոյ Շուշան կ'աղաչէ Պէքիրի ըսելով.
«Շատ կը ցաւիմ քու անիրաւութեանդ վրայ,
բայց գիտցիր որ Աստուած վրէժնդիր է. բաւա-
կան են իմ դժոխային բոցերս և իմ անէծքս քու
մոլեգին կիրքդ մարեչու. տե՛ս ի՛նչպէս իմ դէմս
կը դողատ յանցաւորի մը պէս. չո՛ւտ հեռացիր
ինձնէ, անգութ դահլիճ, հեռացիր կ'ըսեմ, եթէ
չես ուզեր ատուիլ անկէ զոր սիրել կը կարծես...»
Սիրուն արարած, կարծես քաջ մարդու մը պէս
կը դիմադրէր Պէքիրի, իսկ Պէքիր մեղմաձայն
կ'աղաչէր Շուշանի անդադար խոստանալով նմա
«Կը սիրեմ զքեզ, անկէ
ոսկիգօծ զգեստներս, «Կը սիրեմ զքեզ, անկէ
աւելի ոչինչ» կ'ըսէր Պէքիր, «երբ քու անոյշ ձայնդ
կը լսեմ, կը զուարթանամ, երբ բերնէդ դժոխք
կը ժայթքէ, կը կատարիմ. արդեօք, ե՛րբ գրկացս
մէջ պիտի տեսնեմ զքեզ, Շուշա՛ն»: Երբ կը լսէր
Պէքիրի խօսքերը, Շուշան աւելի և բարկութենէն
կրակ կը կտրէր և կ'ըսէր. «Վա՛տ Քուրդ, ե՛ս
սիրեմ զքեզ, ե՛ս լինիմ քեզի կին, երբէ՛ք, ես
այնպիսի ՀԱՅՈՒՆԻ մ'եմ, որ կ'ատեմ նախ քու
ազգդ և յետոյ քու անունդ. վերջապէս կ'ատեմ
քու սէրդ. ա՛հ, եթէ հիմայ ձեռացս մէջ դա-
չոյն մը լինէր, անմիջապէս քու կուրծքդ պիտի
ծակէի նովաւ, ի վարձատրութիւն քու յանդգնու-
թեանդ»: Պէքիրի ընկերներէ մին Շուշանայ այս
նախատալից խօսքերը լսելուն չկրցաւ դիմանալ
բարկութենէն և հրամայեց ընկերներուն որ հե-
ռանան դէպի անտառ. յետոյ ինքն ալ Շուշանը
բռնեց ձեռքերէն և սկսաւ քաշել: Շուշան այն
ահագին Քուրդին կը դիմադրէր ամենայն քաջու-

թեամբ. տեսաւ որ չպիտի կարենայ ձեռքէն ազատիլ և կամ յաղթել նորա, առանց երկնչելու զինքը բռնող Բուրգին մէջքէն երկայն դաշոյնը քաշել և մեքենաբար նորա կուրծքը մխիլը մէկ եղաւ: Բուրգը արիւնաթաթաւ գետինը գլորեցաւ խոյն և սկսաւ օգնութիւն աղաղակել իւր ընկերներու. երբ Մեկքոն տեսաւ իւր հաւատարիմ ընկերոջ քաջագործութիւնը, անմիջապէս գնաց վիրաւորեալին զէնքերը բոլորն ալ առաւ և սկսաւ Շուշանի հետ յառաջ խաղալ դէպ ի թշնամեաց վրայ. երեք հայ յաղթանդամ երիտասարդներ եւս միացան, որոնց քով կը գտնուէր ատրճանակ, դանակ. սկսաւ յարձակումն: Ընթերցողը անշուշտ պիտի երեւակայէ թէ տասներկու կատաղի Բուրգերու դէմ հինգ Հայ էին որոնց մին Շուշանն էր: Թշնամիք մի քանի վայրկեան զիմադրելէ յետոյ, սկսան փախչիլ դէպ ի անտառ. այս միջոցին բնիկ Նոր-Շնակցի Սահակ անուն երիտասարդը, վիրաւորեալ Բուրգի հրացանով յաջողեցաւ Պէքիրի մի հարուած տալ որ քառասուն քայլ հեռի կը գլուտուէր. Պէքիրի աջ ոտքի սակորը ծանր կերպիւր կը խորտակի. Պէքիր գետնի վրայ լինկաւ. կ'աղաղակէր, կը գոռար որ օգնութեան հասնին ընկերներն, բայց ի զուր. կ'աւաղէր. բոլորն ալ խոյս տուած էին. իրենց հետ ունենալով սւրիչ երկու վիրաւորեալներ եւս:

Արդեօք որչափ զուարճալի կը թուէր սոյն տեսարանը Շուշանի. կը խրոխտար յաղթութեանը վրայ, իսկ Մեկքոն կարծես կ'անիծէր իւր թշնամիները քանզի ստիպուած էր սոյն եղելութենէ յետոյ հեռանալ հայրենի տունէն, երթալ օտար

երկիր մը, անողորմ Քրդաց չարիքներէն ազատ լինելու համար. «Եթէ այս է ապագայս, կ'ըսէր Մեկքոն, պէտք է բոլորովին անշնչացնել սա ճիւղերը», և դաշոյն ի ձեռին կը մօտենայ վիրաւորելոց. «Ո՛վ կատաղի մարդիկ, ձեր այս օրուան գործած վատութեանը փոխարէն վճեցի որ ձեր մարմինը խողովողեմ այս դաշոյնով. դուք կը կարծէիք որ վախկոտ մարդիկներ եմք. ո՛չ, ո՛չ. ձեր այս կարծիքն անհիմն է. մենք Հայերս ճիշդ կը նմանիմք այն հողի վրայ պառկող և սուրին կրթնող զինուորին, երբ որ զմեզ կ'ստիպեն ձեզ նման վատարարոյ մարդիկ, երբ կը յանդգնիք մեր պատիւը բռնաբարել, այն ատեն կ'ստիպէք զմեզ ձեր զէնքին դէմ մենք ալ զէնք գործածելու. տեսաք որ Հայունի մ'անգամ գիտէ սուր շարժել. ահա ա՛յս է արդարութիւնը որ մահուամբ վարձատրեմ զձեզ»: Մեկքոն բարկացայտ աչօք կը նայի երկու վիրաւորեալ Քրդաց և կը պատրաստուի բոլորովին անշնչացնել նոցա կիսամեռ մարմինը: «Կ'աղաչեմ, ո՛վ քաջ երիտասարդ, այս անգամ չնորհէ՛ մեր կեանքը. եթէ մենք գործեցինք անիրաւութիւն մը որ մինչեւ անգամ մահու արժանի եմք, գթացէ՛ք մեր երիտասարդութեանը, ներեցէ՛ք յանցանքնիս. յիրաւի մեզապարտ եմք», ըսաւ Պէքիր, և սկսաւ դառնազին ողբալ: Շուշան յանդիմանելով զՊէքիր, կ'ըսէ Մեկքոնի. «Եթէ գթաս այս բարբարոս և վատ մարդոց, այն ատեն պէտք է որ ես իմ ձեռօքս սպաննեմ ու վրէժս լուծեմ»: Մեկքոն ակնարկ մը կը ձգէ Շուշանի վրայ և կը պատասխանէ. «Եթէ այդպէս է, ահա քու խնդիրքդ կը կատարեմ,

սիրելիս, անիրաւ մարդոց կեանքը պէտք է լինի ալսպէս» :

Մեկքոն անմիջապէս աջ ոտքը Պէքիբի կուրծքին վրայ կը դնէ, ձախ ձեռքը նորա ծնօտը կը բռնէ և աջ ձեռքի մէջ ունեցած դաշոյնով կը զատէ գլուխը մարմինէն. յետոյ կը դառնայ միւս վիրաւորեալ Քուրդին ալ մի քանի դաշոյնի հարուած տալով կ'անշնչացնէ : Ներկայ գտնուող անծինք ամենքն ալ կ'սկսին մտածել իրենց կորուստը մտաբերելով, մին կ'ըսէր, «Եթէ գիւղ երթամ, ի՞նչ պիտի լինի վրձակս» . միւսը կ'ըսէր, եթէ դատարան ելնեմ, ինչ պատասխանեմ» . ուրիշ մը կ'ըսէր, «Այլ եւս կորսուած ենք Քէօջան Մահմուտի պատուհաններովը, և ո՛չ մէկերնիս պիտի կարենամք ազատիլ. աւելի լաւ կ'ըլլար եթէ չը սպաննուէր Պէքիբ, եւն, եւն» : Այսպէս ամենքն ալ յուսահատեալ ողբագին մտան Նոր-Շնակ :

Երեկոյն արեւը մարը մտնելէ մէկ ժամ յետոյ, երկու հօգի ձիեր հեծած, որոց մին մօխրագոյն, իսկ միւսը սպիտակ էր. լռիկ մնջիկ Նոր-Շնակ գիւղէն կը հեռանային դէպի արեւելեան հարաւային կողմը, ահագին լեռներէ և օձապտոյտ նեղ ճանապարհներէ անցնելով. սոցա մին Շուշանն էր, իսկ միւսը Մեկքոնն էր. Պէքիբի սպանման ժամանակ վճռած էին արդէն հեռանալ օտար երկիր մը որպէս զի կարենան կեանքերնին ազատել : Շուշան սպիտակագոյն ձիու վրայ հեծեալ կանոնաւոր հեծելազօրի մը նման իւր ամուսնոյն առջեւէն կ'արշաւէր, կարծես թէ շատ անգամներ անցած էր այն ճանապարհներէ. երկու դատաւ

պարտեալներն բոլոր գիշեր ճանապարհորդեցին : Հազիւ առաւօտեան արշալոյսը կը ծագէր, կիւմիւշ-Մատենի նահանգին մէջ կը գտնուէին փախստականներն, որոնք ճիշդ 20 ժամ ճամբայ առած էին. մի քանի վայրկեան յետոյ հասան լուռ և տխուր հովտի մը մէջ, ուր ստիպուած էին անշուշտ քիչ մը հանգչիլ թէ՛ իրենք և թէ՛ ձիերը : Շուշան ասպատակի մը նման չորս կողմը կը դիտէր հասկնալու համար թէ արդեօք մէկը պիտի դիտէ՞ զիրենք. «Ի՛նչ գեղեցիկ է, կ'ըսէր, յեռներու և անտառներու մէջ ճանապարհորդել. եթէ ամիս մը շարունակ տեւէ մեր այս ճամբորդութիւնը, ո՛րչափ ուրախութեամբ պիտի զուարճանայի» : Շուշան և Մեկքոն ձիերը թողուցին մարգագետնի մը վրայ. յետո երկու մարդասպաններն դէմ առ դէմ բնկուզանի մը շուքին տակ նստան, ճերմակ լաթի մը մէջէ քիչ մը սեւ հաց և քիչ մ'ալ չորցած միս հանեցին ու սկսան ուտել... : «Գեղեցիկիդ իմ Շուշան, բաւական յոգնած ես, տե՛ս, ի՞նչ զուարճալի է աստ, քիչ մը հանգստացիր, դեռ բաւական ճամբայ ունիմք երթալու. յոգնեցար, այնպէս չէ՞, սիրելիս», յարեց Մեկքոն և ձեռքը Շուշանի ուսին դրաւ. քմիծաղով անդադար կը նայէր նորա աչացը մէջ : «Ո՛չ, քանի որ քու հետդ եմ, երբէք չեմ յոգնած. բաւական է որ ուրախ եմք և կեանքերնիս ալ վտանգի մէջ չէ», պատասխանեց Շուշան ու մարգագետնին վրայ քնացաւ : Մօտակայ անտառներու սրնակք կ'երգէին, թռչունք կը գեղգեղէին հիանալով Շուշանայ գեղեցիկութեան վրայ : Մէկ ժամ յետոյ Մեկքոնի սիրալիր համ-

211-2015

190782-66

բայրներն արթնցուցին Շուշանը. անմեղ հրեշտակ կարծես թէ կը զգար սրտին մէջ սոսակաց արտօսարը որոնք սրտածմլիկ ձայնով կ'երգէին անդադար. «Ահ, սիրելի ամուսինս, կ'ըսէր Շուշան տխուր ժպիտով մը, կը լսե՞ս թռչնոց ողբալի ձայները, ինձ այնպէս կը թուի թէ մեր թշուառ վիճակը կ'ողբան», այս ըսելով նորէն սկսաւ տագնապիլ... : «Կ'աղաչեմ, մէկգի ըրէ քու պատիր յոյսերդ. մխիթարուէ՛ սիրելի Շուշանս, եթէ մենք հակառակ չվարուէինք անօրէն Քրդաց, գուցէ այսօր դու գերի պիտի լինէիր Մանուտի որդւոյն, իսկ ես լեռնէ լեռ պիտի թափառէի ողբալին և յաւիտեան պիտի դատազարտուէինք այլ եւս զիրար չտեսնելու. կը տեսնես որ ալ այսուհետեւ ազատ եմք և չեմ կարծեր որ ձերբակալեն զմեզ իբրեւ մարդասպան և եղեռնագործ. էհ, դու չե՞ս գիտեր որ Հայը երբէք հանգիստ չունի իր հայրենի երկրին մէջ. չե՞ս տեսներ որ մեր հազարաւոր եղբարք ամէն օր օտար երկիրներ կը գաղթեն անողորմ Քրդաց հարուածներէ և անտանելի հարստահարութիւններէ ազատ լինելու համար. ահա ա՛յս է Հայուն ճակատագիրը, ըսաւ Մելքոն և մի քանի կաթիլ քիւր արտասուք տեսնուեցան իւր դէմքի վերայ : Արեւը կ'սկսէր ծագիլ. դարձեալ ճամբայ ելան դէպ ի արեւելեան կողմ. այս անգամ աւելի ծանր կ'արշաւէին քան՝ զի ալ վախ չունէին ձերբակալուելու. բոլոր օրը գրեթէ վեց ժամ ճամբայ առած էին. երբեմն առուակներու և ձորերու մէջ ժամերով հանգիստ կ'ընէին. շատ քիչ կը հանգիւղէին անցորդներու : Գիշերուան մութը հետզհետէ սկսաւ թանձրանալ,

ձիերը կը քշէին առանց գիտնալու թէ ո՛ւր կ'երթան. ճամբայ չէին գիտեր բայց դարձեալ իրենց հանգիւղող անցորդներու չէին հարցնել թէ ո՛ւր կէ պէտք է երթալ, որպէս զի մի՛ գուցէ բան մը նշմարեն իրենց վրայ : Այսպէս անդադար կը շարունակէին ճամբանին :

Չմտնամք սա ալ յիշել թէ հետեւեալ առաւօտուն Բէօճլան Մանուտ իմացաւ իւր որդւոյն մահուան լուրը, և խեղճ երեսունի չափ զինեալ Գուրգեր հետ առնելով եկաւ Պէքիրի գիւղին քով և սկսաւ դառնագին լալ, ըսելով. «Ո՛վ Աստուած, խոր ծերութեանս ատեն միակ որդւոյս մահուանը ականատես լինելու պատիժը ինձ տուիր. ա՛հ, որդեակ իմ Պէքիր, եթէ դու չի կրցար կամքիդ խոնարհեցնել Հայուն մը, ե՛ս պիտի խոնարհեցնեմ զնա և պիտի լուծեմ վրէժդ յանուն Ալլահի» : Նոր-Շնակ գիւղի մօտակայ անտառի մը ճամբուն վրայ գտնուած փոսի մը մէջ երկու սպանեալ Քրդաց գիւղներն մի քանի թի ցուրտ հողով ծածկելէ յետոյ, Մանուտ կատաղի վագրի նման իր արբանեակներով կ'արշաւէ Նոր-Շնակ գիւղի վրայ, որդւոյն սպաննիչը գտնելու նպատակաւ : Բոլոր գիւղը տակնուվրայ ընելէ յետոյ, կը յաջողի միայն սպանման տեղը ներկայ գտնուող երեք Հայ երիտասարդներն ձերբակալել և ուղղակի խրկել ի Բալու ուր կը բանտարկուին Միւթէսարըք Հայիմ փաշայի հրամանաւ : Այսպէս տասնեակից օր շարունակ Բալուայ բոլոր հայաբնակ գիւղերու վրայ կը յարձակի Մելքոն ու Շուշանը գտնելու համար. բայց ի զո՛ւր, նոքա

մինչև այն օրը հասած էին իրենց ընտանավայրը : Սա ալ անմոռանալի է թէ Հայոց արիւնք ծծող , Հայ կիներ տառանգող չարասիրտ Մահմուտը , երբ իւր արքանեակներով Հայոց տունները կը խուզարկէր միշտ մարդասիրութեամբ կը վարուէր անոնց հետ և առանց չարիք մը հասցունելու դարձեալ կը հեռանար . կարծես թէ ուխտած էր այլ եւս Հայոց դէմ չարագործութիւն չընելու : Եւ յիշաւ ալ այնպէս էր . Մահմուտ երբ միայնակ կը մտածէր , կ'ըսէր ինքնիրեն . « Իցիւ թէ որդւոյս չտայի Շուշանը տառանգելու խորհուրդը , իւր մահուան պատճառը ես ինքնս եղայ . կ'ուխտեմ այս օրէն որ ուրիշի մը ստացուածքը չի յափշտակեմ . եթէ Հայոց այս չարագործութիւնը չ'անէի , այսօր իմ սիրելի որդիս ողջ պիտի լինէր . ահաասիկ արդարութիւն մը որ անուրանալի է ինձ համար » :

Անցան հինգ ամիսներ , ի Բալու բանտարկեալ Նոր-Շնակցի երեք երկուստարդներն անմեղ արձակուեցան : Ծարունակ երեք ամիս տուեց եղևնական ատենի առջեւ նոցա հարցաքննութիւնը . սոքա նախագահին քաջաբար կը պատասխանէին բոլոր եղելութիւնը կէտ առ կէտ , և արդէն Քէօնլան Մահմուտ անդադար կը գրէր Բալուայ կուսակալին որ իւր սրբւոյն սղանիչք փախած են իրենց հայրենի տունէն , ոճիրը դործուած դիշերը և թէ Նոր-Շնակցի երեք բանտարկեալք յանցաւոր չեն , իրենց անմեղութիւնը քննած եմ . ուստի կը խնդրեմ որ բարեհաճիք ազատ թողուլ զիրենք :

Ընթերցողը անշուշտ պիտի մտածէ վայրկեան մը իւր ճակատը ձեռացր մէջ առնելով թէ Քուրդ մը Հայոց թշնամի անձ մը , ի՞նչպէս կրնայ ներում խնդրել կուսակալէն անմեղներու համար . Մահմուտ այնպիսի անձ մ'էր որ իւր կենացը կէս մասը միշտ անմեղներու արիւնք խմած էր , բոլոր մերձակայ գիւղերու Հայ ժողովուրդը իւր անուանէն կը դողար , Մահմուտ ինչ որ պահանջէր Հայոցմէ , ստակ , եզ , ոչխար , խւղ . . . բոլորն ալ իւր կամքին համեմատ կը տրուէր անոր : Երեք բանտարկեալներ վերադարձան իրենց հայրենիքը , երբ լսեց Մահմուտ անմիջապէս իւր ծառային հետ երեք ձի խրկեց Նոր-Շնակ , որ իրեն մօտ երթան . սոքա կը կտրծէին որ եթէ Մահմուտի դէմն ելնեն , այս անգամ բոլորովին պիտի կորսուին . կը հարցունէին նորա ծառային (որ բարեսիրտ մի Ղըզըլպաշ Քիւրտ էր) , « թէ ի՞նչ բանի համար զիրենք իւր մօտ կոչէ Մահմուտ » , բայց նա բան մը չգիտնալը կը խոստովանէր անկեղծօրէն : Գրեթէ բոլոր գիւղացիք , Հայ և Քուրդ , ամենքն ալ կը հարցնէին , կ'ուզէին հետաքրքրի լինել . բայց զժրադաբար և ոչ մի բան կարող եղան հասկնալու . սոյն տեսարանի տարսափելի հետեւանքներն բացէ ի բաց կը տեսնէին իրենց առջեւ : Վերջապէս երեք անմեղներ վերջին ողջոյնը տուին ծնողաց , մահուան դատապարտեալ անձերու պէս ճամբայ կ'ան դէպ ի Ավլալ . երեքն ալ միարեւրան կը վկայէին թէ « Մահմուտ պիտի սպաննէ զիրենք » . « Երանի թէ , կ'ըսէին , մշտնջենաւոր բռնի աշխատութեանց ենթարկէր զմեզ , մեր յօժար կամօք գերի կը լինէինք Մահմուտի , միայն

Թէ սլլ թուուր զմեզ : Այսպէս տրտմութեամբ և մտառանջութեամբ մտան Ալլալ : Անմիջապէս իմաց տրուեցաւ Մահմուտի որ Նոր-Շնակցի երեք Հայք եկած են . յանկարծ նրա սենեակի դրան ճռինչը լսուեցաւ . հրամայեց որ ներս մտնեն . սոքա տեսակ մը բանդադուչանքով գրաւուած էին , թեթեւակի դողալով սասանեալ անշարժ կը կենային Քուրդին դէմ :

Մահմուտ հասկցաւ որ շատ վախցած էին , մօտեցաւ նոցա և սկսաւ ժպիտով մը խօսիլ . «Ապահով ելիք, անմեկներ , թէեւ զձեզ անիրաւութեամբ դատի ենթարկեցի , նախ և առաջ կը խնդրեմ որ ամէնքնիդ ալ ներքէք ինձ . մի՛ անիծէք զիս . արդէն տիւ և գիշեր խիղճս կը տանջէ զի՛ս , բոլոր աղետալի իրողութեանց պատճառը ես եմ , որդիս իմ՝ չար խորհրդովս ղիմաւորեց ձեզ Շուշանը առեւանդելու համար . եթէ Մելքոն իւր քաջ և հաւատարիմ կնոջ հետ այս կողմերը կը դառնաի , ըսէք որ ես կը ներեմ իրենց , թող դառնան դարձեալ իրենց հայրենի տունը . ա՛լ ասկէց վերջը պարկեշտ մարդոց կարգը անցնելու ուխտեցի . ահա ձեզի հարիւրական դահեկան , գացէ՛ք ձեր ընտանեաց քով հանդստանալու » . Մահմուտ խիստ հեզ ձայնով կ'ըսէր սոյն խօսքերը և մի քանի կաթիլ արցունք եւս հոսեցին իւր աչերէն : Երեք Հայ երիտասարդներն Մահմուտի ոտքն ինկան թողութիւն խնդրելու . նոքա կը կարծէին թէ երազ մ'էր տեսածնին : Զարմանալով առանց ետեւնին դառնալու կը շարունակէին ձամբանին , կարծելով թէ Մահմուտ խենթեցած է և չհասկնալով ինչ էր այն տեսիլը : Երբ հասան

Նոր-Շնակ, հետաքրքիրներ խուռն բաղմունքնամբ
կը դիմաւորէին համար թէ արդեօք
ինչ պատահած է ՔէօՅլան Մահմուտի և նոցա
մէջ։ Վերջապէս փարատեցաւ ամբողջ գիւղացւոց
մտատանջը. քրիստոնեայ և մահմետական բոլորն
ալ ուրախ և զուարթ էին. ամենքն ալ կը կար-
ծէին թէ անդառնալի վճիռ պիտի տրուէր նոցա.
դարձեալ կը գտլէին և կ'օրհնէին Մահմուտի բա-
րերարութիւնը և մարդասիրութիւնը։

Տարի մը վերջը Քէօնլան Մահմուտ որդւոյն մահուան ցաւին որ զինքը կը տանջէր, չզիմա- նալով, ծանրապէս հիւանդացաւ։ Իւր վերջին վայրկենին Ավլավի ծեր մահմետականներն իր մօտ կը կօչէ և կ'սկսի խօսիլ սապէս։ «Ձեզի կը խրատեմ որ երբէք Հայու մը իրաւունքը ստնակօյն չընէք, իբրեւ եզրայր վարուիք նոցա հետ. այժմ կը զգամ որ իմ վերջին ժամն հասած է, անոր համար կը պարտաւորիմ արդարութիւնը խոստովանելու. որդւոյս մահուան բուն պատ- ճառը ես եզայ, ես տուի ամէն անգամ չար խոր- հուրդներ նորա, վերջապէս ես եզայ նորա դա- հիճը. երանի՜ այն մարդուն որ բարեխիտ և աս- տուածաւախ է, երանի՜ անոր որ ուղիւ ճանա- պարհէ չի շեղիր ու կը ճանչնայ իւր իրաւունքը. անա այժմ ձեզի և աշխարհի վրայ ելող բոլոր Մահմետական ազգի կը խրատեմ որ Քրիստոնէից դէմ ու է անիրաւութիւն չգործեն. նոցա ստաց- ուածոց, նոցա հարստութեանց աչք մի դնէք, այն հարստութիւնը որ Աստուած տուաւ ձեզ, անշուշտ ուրիշնեղու ալ պիտի պարգևէ. անա- լասիկ իմ ցաւակցութիւնս կը յայտնեմ ձեզ »։

Իւր մօտ գտնուող ծերունի Քուրդեր շուարեալ կը հեռանան և հետեւեալ առաւօտուն Քէօշյան Մահմուտի մահուան գոյժը կը տարածուի Ասիլափի ու մերձակայ գիւղերու մէջ :

Բաւական տարիներ Բալուայ մերձակայ գիւղերը Քրդաց հարստահարութիւններէն զերծ կը մնան և յետոյ դարձեալ կ'սկսին իրենց վատ բնաւորութիւններն գործադրել :

1863 տարուայ Մայիս ամսոյ սկիզբները երեկոյ մը երիզահան քաղաքէն երեք ժամ հեռաւորութեամբ արեւելեան կողմը : Ս. Գէորգ վանուց երկրորդ յարկի ծայրը սենեկի մը անկիւնը ցնցոտիներ հագած քսան տարեկան հիւանդ կին մը անկողնոյ մէջ նստած էր, գէմքը մեղրամամլի գոյն առած, դողդոջուն, խորունկ և անշարժ աչերով, անդամները սաստիկ նիհարցած, մարմինը հողա-գոյն, այտերը թուլցած, օսկորուտ և գունաւոր ձեռքեր, ճակատը խորշմուած, գեղեցիկ և երկայն մազերը խառն ի խառն երեսն ի վար ինկած, հազիւ կարող էր անկողնոյն մէջ շարժիլ, երկու փոքրիկ աղայք եւս իւր մօտ կը նիւհէին, մին չորս տարեկան և միւսն երեք. հիւանդը մերթ քնդ մերթ կը ժպտէր իւր դէմը նստող մօլբուսաւոր, միջին հասակով առոյգ երիտասարդի մը որ անտարբերութեամբ մօտիկ կ'ընէր նրա :

Հիւանդն էր Շուշանը, իսկ մօրուսաւորն Մելքոն : Սենեկին աջ կողմը պատահանի վանդակէն կախուած մի ապակի կանթեղ կը պղպար. փոքրիկ աթոռի մը վրայ հողէ ջրաման մը Շուշանի մօտ որ գիշերը խեղճին տեսնողը բռնելու

ատեն մի քանի կաթիլ ջուր կը խմէ անկէ : Այս սենեակը ճիշդ ճգնաւորի մը սենեկին կը նմանէր, քանի մը ձեռագիր գիրքեր որոնց մէջ կային նաև Աւետարան, Սաղմոս, Նարեկ եւն. Մելքոն գիշեր և ցերեկ կը կարդար, կարծես օր մը կրօնաւոր լինելու կը պատրաստուէր : «Ա՛հ, կը վախնամ որ պիտի մեռնիմ, կ'ըսէր Շուշան, առանց հայրենի տունս տեսնելու. արդեօք կարելի չէ որ վերադառնամք. եթէ անկարելի է ձիով, գոնէ պիտի կարենամք կառքով ճամբորդել. կ'աղաչեմ, պատասխանէ՛, սիրելիս, պիտի կարենամ խնդիրքս կատարել » : Մելքոն կը լռէր և հանդարտ կը նայէր կնոջը աչաց մէջ. ըսել կ'ուզէր թէ անկարելի է, քանզի քիչ օրէն հողը պիտի մօնէր նա :

Սա ալ չմոռնամք յիշել թէ Մելքոն իւր ընկերոջ հետ Նոր-Շնակէ փախուտ տալէն յետոյ, ուղղակի Ս. Գէորգ վանուց վանահօր ապաստանած էր : Մի քանի ամիս յետոյ վանքի պահապանութեան պաշտօնը ստանձնած էր Վանահայր Մշեցի Կիրակոս վարդապետէն : Շուշան երկու մանչ զաւակ ծնանելէ յետոյ, անդարմանելի հիւանդութեան մը ենթակայ լինելով մահամերձ վիճակի մէջ կը գտնուէր. այլ սակայն առանց զգալու իր հիւանդութեան վտանգաւոր դրութիւնը, անդադար կ'աղաչէր ամուսնոյն որ վերադարձունէ զինքը իւր ծնողաց գիրկը. երբեմն ալ կ'ըսէր Մելքոնի. «Ա՛լ հիւանդ չեմ, կրնամ օտքի վրայ կենալ » : Բայց երբ կը փորձէր, առանց քայլ մը առնելու նորէն կ'իջնար անկողնոյն մէջ ու կ'սկսէր լալ ըսելով. «Ա՛հ, Աստուած իմ, միթէ

անիրաւութիւնն չէ՞ հինգ տարի ծնողացս տեսքէն զրկուելս » :

Պէտք է յիշէ ազնիւ ընթերցողը թէ երբ մեր Հայաստանցի եղբայրներ օտար երկիրներու մէջ պանդխտութեամբ կը թափառին, սոքա այնչափ չեն զգար հայրենիք վերադառնալու սէրը, բոլորովին կը մոռնան իրենց ծնողքը և աստ անգ կը չըջին. կ'ամուսնանան օտար ցեղերու հետ, առանց մտաբերելու թէ իրենք Հայաստանցի են. բայց ընդհակառակն Հայաստանցի կանայք երբ կը հեռանան ստիպմամբ իրենց հայրենիքէ, երկար ատեն չեն կարող ապրիլ օտար երկնքի տակ, նման այն թռչնոյն որ մարդիկ մինչեւ անգամ օսկեթելերով շինուած վանդակի մը մէջ փակեն, քիչ մը յետոյ կը մեռնի: Ահա այսպէս է Հայաստանցիներուն կեանքը: Շուշանի հիւանդութեան բուն պատճառն էր պանդխտութիւնը որ ամէն ժամ կը հալէր ու կը մաշէր զնա. երբ Մելքոն կ'ըսէր՝ «Քիչ մը եւս համբերէ՛, անպատճառ պիտի վերադառնամք մեր հայրենի տունը», կարծես նորէն կենդանութիւն մը կ'զգար Շուշան և Մելքոնի խարուսիկ խօսքերը յանկարծ ոգի կու տային այն հալումաշ խեղճ էակին:

Վանքի ժամացոյցը հազիւ թէ գիշեր կը հընչէր, Շուշան ջղաձգային ճնշումով ձեռները միացուց, ջերմեռանդութեամբ և հեղուկեամբ տերուական աղօթքն ըրաւ ու կուրծքին վրայ ինկաւ... հիւանդուհին կը քնանար... շունչն կուրծքէն կ'ելնէր այն աղետալի չշունչով որ սոյն տեսակ ծիրակաւ ակտի (phitisie) հիւանդութեանց յատկութիւններէն մին է, երբ զուարթ կերպա-

բանով կը քնանար Շուշան, գեղնութիւնը սպիտակութեան փոխուած էր, այտերը չառագոյն էին, իսկ գեղեցիկ մազերը չ'ոլորուած մետաքսի նման կը փայլէին:

Բարեբախտաբար գիշերը հանգիստ անցուց հիւանդուհին, շատ քիչ հազալով. առաւօտեան արշալոյսը հազիւ կը ծագէր, խաւարելու մօտ կանթեղի նման աչերը բացաւ, գլուխը դարձուց դէպի ձախ կողմը, տեսաւ երկու զաւակ՝ ծուց դէպի ձախ կողմը, տեսաւ երկու զաւակ՝ ներսն որ հին քուրջերու հետ կը խաղային հանդարտութեամբ. Շուշան ժպիտով մը հարցուց մեծ դարտութեամբ. Շուշան ժպիտով մը հարցուց մեծ որդւոյն. «Ո՛ւր է հայրդ, Վահան» : «Հայրս Վահանօր սենեակն է» պատասխանեց Վահան : «Գնա ըսէ որ քիչ մը կաթ բերէ», արտասանեց Շուշան մարած ձայնիւ : Վահան գնաց մօրը պատուէրը կատարելու. Գէորգ՝ Շուշանայ պզտի տղան, անտարբերութեամբ կը շարունակէր իւր խաղը. ի՞նչ մեծ զրօսում... : Վահան չորս տարեկան առօրէ պզտի մ'էր. իւր թշուառ մօր հիւանդութենէն յետոյ, այսինքն վեց ամիս, ընտանեկան գործերը կը կարգադրէր իւր հօրը հետ. սրտածմլիկ բան մ'էր ձմեռուան մէջ տեսնել սա անմեղ արարածը՝ որ 4 տարեկան դեռ չկար, ցնցոտիներ հագած, ցրտահար տանջուելով, առաւօտուն կ'ելնէր վանքին բակը կ'աւելր — խեղճ զաւակ —, իւր պզտի ձեռքերը մէջ ահագին աւել մը և մեծածեւ աչեքներուն մէջ արտօսը մը ունենալով : Մելքոն, Վահանի մեկնելէն քիչ մը յետոյ, բերաւ կաթը հողէ ամանի մը մէջ, որուն դրսի կողմերը սեւցած էին. Շուշան կամաց կամաց հազալով մի քանի դգալ խմեց անկէ, աւելցածն ալ զաւակներուն տուաւ,

որոնք դէմ առ դէմ սկսան չոր հացի կտորներով ուտել կաթը: Մեկքոն իւր մեծ որդւոյն օգնութեամբ սենեկին մէջ պէտք եղած գործերը կարգադրեց և դարձեալ դուրս ելաւ, պատուիրելով Վահանի որ մօրը մօտ կենայ: Շուշան բոլոր օրը սաստիկ տենդով և սոսկալի կերպով կը հագարերը կը թքնէր, գգնիւ է ամէն անգամ կը տեսնուէր մի քանի կաթիլ արիւն եւս, երբեմն կը բանգազուէր, մէկ խօսքով հիւանդին վիճակը կը ծանրանար: Վանահայրն սովորութիւն բրած էր ամիսը անգամ մը հիւանդին վրայ Աւետարան կարդալ, այս միջոցին սենեկին դուռը կը բացուի, Արեւոյն կը մտնէ իւր սրբազան պաշտօնը կատարելու, կը տեսնէ որ մահամերձ վիճակի մէջ կը գտնուի Շուշան, սիրտը կը վիրաւորուի ու կը դառնայ սենեակը առանց բան մը Մեկքոնի խմացնելու: Երեկոյեան ժամերգութեան վանքի զանգակը կը հնչէր, հիւանդունին առաւել եւս ծանրացաւ, արտասանած բառերը ոչ ոք կարող էր հասկնալ, ճակտէն վար պազ քրտինք մը կը հոսէր, շուրթերը կը շարժէր ազօթով մը պէս և անհուն ցաւակցութիւն մը կը տարածուէր իւր ցաւագին դէմքին վրայ, այն վայրկեանին Մեկքոն որ հոն կը գտնուէր, յուզուած վիճակի մէջ էր, կ'ըզար որ Շուշան պիտի մեռնի, «Ահ, ի՞նչ պիտի լինի իմ վիճակս եթէ անողոք բազդը բաժնէ զմեզ, ի՞նչ պիտի լինի զաւակացս վիճակը եթէ մեռնի սիրելի Շուշանս, էհ, «կամք Տեառն օրհնեալ եղիցի», այս է եղեր մեր սեւ ճակատագիրը», կ'ըսէր ինքնիրեն և գլուխը միւս կողմ կը դարձունէր, մի քանի կաթիլ արտասուք հոսեցան

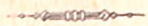
աչերէն, նոյն միջոցին որ Շուշան ցուրտ մրափ մը կ'առնէր, յանկարծ իւր խոնջած աչերը բացաւ, զգաց Մեկքոնի աչերէն վազած ջերմ կաթիլները իւր խոցեալ սրտին մէջ, և սկսաւ զառնագէս հեծկլտալ, գողտրիկ արարած, ա'լ ցամքած էր արցունքը աչերուն մէջ, կ'ուզէր արտասուել, բայց աւաղ որ անկարող էր: Յանկարծ գլուխը վեր առաւ, կոկորդին մէջէն հոնչիւն մ'ելաւ, սպիտակ ակօտները կրճեցին, տարածեց թևերը վշտագին, գլուխը բարձին վրայ ինկաւ, բերանը բաց և աչքերը մարած... աւաղ, Շուշան մեռած էր:

Մեկքոն առանց ինքզինքը կորսունցնելու, մեռեալին երեսը ծածկեց և գնաց վանահօր խմաց տալու: Հետեւեալ օրը առաւօտեան ժամերգութեան մէկ ժամ յետոյ, մեռեալը դագաղի մէջ դրուած, այլ և այլ ծաղիկներով զարդարեալ, կը փոխադրէին գերեզմանատուն, ետեւէն կ'երթային երկու որդեր, Վահան և Գէորգ, ողբալով, խեղճ և անշուք մեռեալը փոսի մը մէջ նետեցին, արաքողութիւնը վերջացաւ և երեսկախ մեռելաթաղներն վերադարձան: Ամիս մը յետոյ Մեկքոն նամակ մը գրեց Շուշանայ ծնողացը թէ մեռած էր, Կաճառի և Նոր-Շնակի ծերերը լացին, կանայք մազնրնին փետտեցին, երկտասարդք անիծեցին, տղայք հայհոյեցին և քաջերը երգուրնցան որ իրենց վրէժը առնեն Շուշանայ մահուան պատճառ եղողներէ:

Մեկքոն իւր երկու զաւակաց հետ մինչեւ ցայսօր կը գտնուի Ս. Գէորգ վանքին մէջ:

«ԱՐԱՐԱՏ ՄԱՏԵՆԱԴԱՐԱՆ»

ՆՊԱՏԱԿՆ ԵՒ ՈՒՂՂՈՒԹԻՒՆԸ

Համիսական ժանս բռնակալութեան ասեն, մամուլն ալ շղթայուած, կապկալուած, ու որոշ, նեղ սահմանի մը մէջ ամփոփուած էր, անճուռ իր այդ վիճակով չպիտի կրնար գոհացնել ընթերցող հասարակութիւնը, եւ աւելին, մամուլը կամ գրականութիւնը, կամայ եւ ակամայ, ասիպուած չկրցաւ կատարել այն սուրբ կրթիչ դերը՝ ինչ որ կարելի էր կարիք մըն էր:

Ու աւելի ժողովուրդին մօտ ու անուսում խաւերը, որոնց համար անհրաժեշտ էր էական պէտք մըն էր այդ փառասը, այդ խաւերը մնացին իրենց անլոյս, անուղեցոյց շուրջին մէջ, եւ իրենց դատողութեան, հետազոտութեան, հաշակի, զգացումի, յառաջդիմութեան ոգիի մակարդակը մնաց իր նախնական խոստան վիճակին մէջ:

Հիմա որ բռնապետութեան տապալումովը Մամուլն ալ քօրվեց իր շղթաները, ու Մամուլին լոյսը խափանող ամպը փարատեցաւ, եւ հաւատարմութեան համբան պատկերող ժանս խոչընդոտին խախտու հիմերը քառ ու քանդ եղան, օգտուելով այդ առիթէն, ազատ շունչով, ազատ օդով ձեռնարկեցինք հիմնել «ԱՐԱՐԱՏ Մատենադարան»ը:

«ԱՐԱՐԱՏ Մատենադարան»ը հրապարակ պիտի հանէ այս անունով երկու շաբթ հրատարակութիւններ, որուն Ա. Շարֆին իսկական եւ առաջին նպատակն է՝ հասարակ ու անուս խաւերուն մէջ ընթերցումը տարածել, հրաւիրելով ժողովուրդին՝ մասշտիպ գիներով, մամուլը կոկիկ ու խնամուած տպագրութիւնով քէ գոյտ ազգային եւ քէ օտար իրական կեանքէ քաղուած շինիչ ու ազնուացնող վէպեր, որոնք քէ

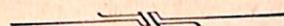
հանելի անմեղ ժամանց մը պիտի ընծայեն ընթերցողին, եւ քէ պիտի կրքեն անտաք բարբեր, պիտի ազնուացնեն հաշակը, պիտի առաջնորդեն դէպ ի ձեւադասութեան համբան, պիտի տնայեցնեն իր տնայեցնը եւ իր պարտականութիւնները:

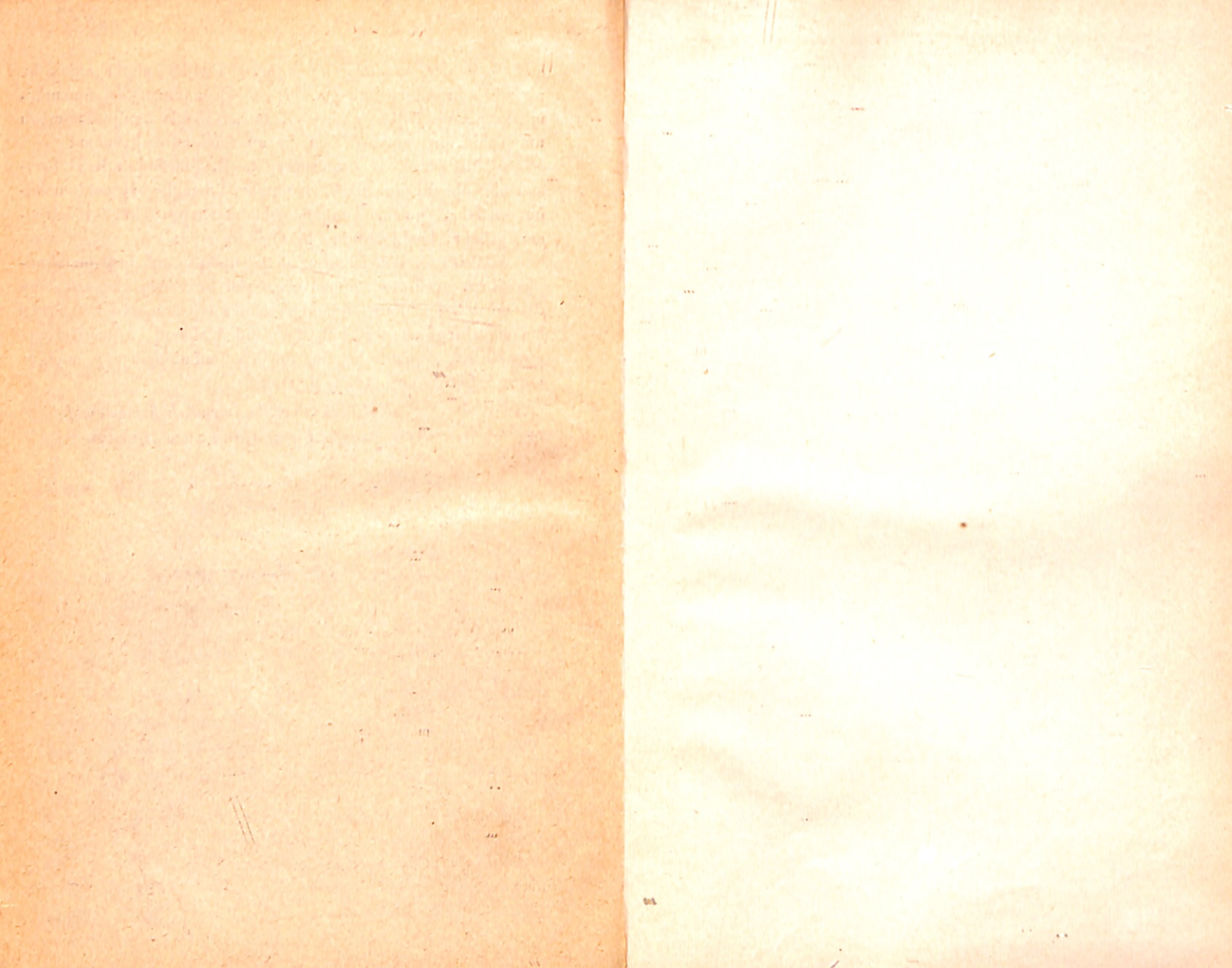
«ԱՐԱՐԱՏ Մատենադարան»ը իր Բ. Շարֆով պիտի հրատարակէ հին ու նոր դէմքեր վէպեր, նորավէպեր, բանաստեղծութիւններ, քաշեքաղաքներ, կենսագրութիւններ, բնագրա-ստիւններ, երգիծանքներ, եւ այլն եւ այլն:

«ԱՐԱՐԱՏ Մատենադարան»ի միայն այն հրատարակութիւնները, որոնք քաղաքական չեն եւ որոնք հեղինակները մեռած են, երբ հարկ դատուի՝ անոնք պիտի պահուին լեզուի հարազատութեան մէջ, իսկ միւս ամէն ճեպակ հրատարակութիւններուն լեզուն պիտի աշխատուի համաձայնեցնել այժմու մամուլի հետ աշխարհաքարին:

«ԱՐԱՐԱՏ Մատենադարան»ի հրատարակիչ

ԱՐՏԱՇԷՍ ՏԷՐ-ՅՈՎՀԱՆՆԷՍԵԱՆ

2n.

16253-16258

2013

13-30

ՀՀ Ազգային գրադարան

NL0552379

ՀՀ Ազգային գրադարան

NL0552378

ՀՀ Ազգային գրադարան

NL0552377

ՀՀ Ազգային գրադարան

NL0552376

ՀՀ Ազգային գրադարան

NL0552380

ՀՀ Ազգային գրադարան

NL0552375

